

ИВАНА РАДОМИРОВИЋ*

РАСКИД ИЛИ ИЗМЕНА УГОВОРА ЗБОГ ПРОМЕЊЕНИХ ОКОЛНОСТИ – АКТУЕЛНА ПИТАЊА

Сажетак: Предмет овог рада је анализа правила о раскиду или измени уговора због промењених околности. Поред традиционалног важења у правном поретку Републике Србије, као и честог предмета интересовања и анализе у нашој правној науци, поједина питања још увек нису у потпуности решена. Стога се аутор овог рада бави историјском и упоредноправном анализом овог института, са нарочитим освртом на његово поље примене. Традиционално смештена у одсек Закона о облигационим односима који уређује дејства тзв. двостраних уговора, ова правила се ипак не могу применити на све двостране уговоре, па је питање прецизирања у овом смислу од нарочитог значаја. Како се у теорији готово једногласно говори о уговорима са трајним извршењем престација као уговорима на која се ова правила примењују, аутор поставља питање исправности овог става, а кроз питање дефинисања уговора са трајним извршењем обавеза, те евентуалне потребе за изналагањем друге, шире групе уговора на које се могу применити ова правила. Даље, у правној науци су изражена и настојања да се ова правила примене и на једностране уговоре, што је са становишта аутора пожељно решење, а нарочито имајући у виду постојећу могућност раскида предугора због промењених околности, што у себи обухвата и једностране предугоре.

Кључне речи: измена уговора, двострани уговори, промењене околности, раскид уговора.

1. УВОД

Уговорне стране сопственом вољом закључују уговор, споразумно му одредивши садржину и битне елементе, те се у складу са тим обавезују да га испуне у целости онако како гласи и сnose одговорност за самоиницијативно преузимање обавеза путем закључења уговора. Начело поуздања у уговор и потреба за стабилношћу правног промета налажу верност уговору, без обзира на промену околности која се десила након његовог закључења. Међутим, правни поредак познаје одређене корективе овог правила, придајући значај појединим околностима и догађајима који погађају обавезе из уговора након његовог закључења. Наиме, када наступе околности због којих долази до

---

* Истраживач приправник, Институт за упоредно право, докторанд на Правном факултету Универзитета у Београду

повреде начела једнаке вредности узајамних давања и начела савесности и поштења, правни поредак признаје могућност преиспитивања обавеза презетих уговором, што може довести до његове измене или раскида. Такав корективни механизам установљен је путем правила о раскиду или измени уговора због промењених околности, док институт прекомерног оштећења и правила о зеленашким уговорима санкционишу неједнакост узајамних давања која постоји од самог закључења уговора.

У правној традицији Републике Србије, али и других правних система, промењене околности које су наступиле након закључења уговора раније су биле од значаја само онда када су доводиле до немогућности испуњења, у ком случају би дошло до гашења обавеза обе уговорне стране. Развој идеје о раскидању или измени уговора када су се околности значајно промениле у поређењу са оним које су странке имале у виду приликом закључења уговора, али и појава практичне потребе за јединственим, кодификованим решењем за ове случајеве, довели су до тога да могућност измене или раскида уговора због околности или догађаја који су настали након закључења уговора, а од утицаја су на уговорне обавезе и сврху уговора, кроз различите механизме, али са истим циљем, уважавају сви савремени правни пореци.¹

Иако су правила о раскидању или измени уговора због промењених околности већ дуго саставни део правног поретка Републике Србије, поједина питања су и даље актуелна, као што и даље постоји простор за побољшање позитивноправног уређења. Стога ће овим радом бити представљен развој правила о раскиду или измени уговора због промењених околности кроз одредбе садржане у Општим узансама за промет робом, Закону о облигационим односима и Преднацрту Грађанског законика Републике Србије, уз представљање одговарајућих упоредноправних решења. За свеобухватну анализу овог института од нарочитог је значаја и питање поља примене, као и проблематизовање актуелног решења. Стога се рад бави и анализом исправности става о ограничености примене правила о раскидању или измени уговора због промењених околности на уговоре са трајним извршењем престација, као и могућности примене ових правила на једностранообавезујуће уговоре.

2. ОПШТЕ УЗАНСЕ ЗА ПРОМЕТ РОБОМ

Република Србија није познавала могућност раскидања или измене уговора због промењених околности која би се односила на све двостране уговоре све до ступања на снагу Закона о облигационим односима. Могућност

¹ О настанку установе видети: Атила Дудаш, „Настанак и развој идеје о раскидању или измени уговора због промењених околности”, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, бр. 1/2015.

раскида или измене уговора због промењених околности није била предвиђена Грађанским закоником за Краљевину Србију из 1844. године, те у складу са тим није ни постојала могућност судске интервенције у уговор погођен промењеним околностима.² Општим узансама за промет робом српско право први пут уређује установу промењених околности, али примена овог правила је била ограничена у два аспекта. Прво, Опште узансе су се примењивале на привредне уговоре између привредних организација,³ и друго, узансом број 2 је оборива претпоставка да су уговорне стране пристале на њихову примену, што значи да је било дозвољено доказивати супротно. Без обзира на ограничења у примени Општих узанси, промењене околности постају део позитивног права моментом њиховог доношења и представљају првобитно њихово уређење у српском праву, те захтевају нарочити осврт.

У складу са узансом број 55, измена и раскид уговора се могу тражити само ако је „због изванредних догађаја, који се нису могли предвидети у време закључења уговора, испуњење обавезе за једну странку постало претерано отежано или би јој нанело претерано велики губитак”, док је суд дужан да приликом одлучивања о захтеву води рачуна о „циљу уговора, о нормалном ризику код уговора те врсте, о трајању и дејству изванредних догађаја, као и о интересима једне и друге странке”. Општа узанса број 56 *exemplificans* наводи догађаје који могу довести до примене правила о измени и раскиду уговора, те их групише као „природне догађаје, као што су суша, поплава, земљотрес”, „управне мере, као што су забрана или ограничење увоза или извоза и друга ограничења промета робом, промена система цена, промена тарифа и прописаних цена, промена стандарда”, и „економске појаве, као што је изузетно нагли и велики пад или скок цена”, који и у данашње време могу бити корисни као смерница приликом утврђивања промењених околности. Са друге стране, у судској пракси насталој применом Општих узанси, нису се сматрале промењеним околностима следећи догађаји: измењени услови финансирања, ограничење кредита, ускраћивање одобрења за сечу шума, снижења извозног коефицијента, оштећење фабрике, недостајање транспортног средства.⁴ Битно је поменути и узансу број 58 која равноправно овлашћује страну погођену промењеним околностима да тражи и измену и раскид уговора због промењених околности. То значи да страна чија је уговорна обавеза погођена промењеним

² Марија Караникић Мирић, „Промењене околности и расподела ризика у уговорном праву”, *Српска јолијичка мисао*, бр. 3/2020, стр. 296.

³ Борислав Благојевић, Врлета Круљ, *Коментар Закона о облигационим односима*, Савремена администрација, Београд, 1983, стр. 400.

⁴ Милош Исаковић и Петар Шурлан, *Опште узансе за промет робом, са објашњењима и судском праксом*, Привредни преглед, Београд, 1961, стр. 56. цит. према: Перовић, Слободан, „Члан 133. Претпоставке за раскидање”, *Коментар Закона о облигационим односима* (уредници Слободан Перовић и Драгољуб Стојановић), Културни центар, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Горњи Милановац, Крагујевац, 1980, стр. 428.

околностима има слободу избора одлуке коју ће захтевати од суда, при чему друга уговорна страна има одговарајуће „правно средство” којим се може одбранити у оба случаја. Уколико једна страна предложи измену уговора, друга га може једнострано раскинути, при чему ће се узимати као да уговор никад није ни закључен. *Ex tunc* раскидање уговора је помало неуобичајено и чак непотребно, јер подразумева обавезу враћања свега што је стечено на основу уговора, што подразумева и обавезу враћања стеченог пре наступања промењених околности. Тиме се елиминише и онај део дејства уговора који је био од користи за уговорне стране, и за који није ни била неопходна судска интервенција. Овакво решење би било оправдано само у случају да уговорне стране немају интереса за делимично испуњење, али начелно, имајући у виду да је уговор опстајао до наступања промењених околности, може се закључити да су уговорне стране биле задовољне његовим дотадашњим правним дејствима. С друге стране, „кад једна страна тражи раскид уговора, друга може тражити да се уговор одржи на снази, предлажући измену одредаба уговора”. Ова формулација не намеће закључак да овакво „тражење” спречава раскид уговора. Како је у овом тренутку већ покренут судски поступак који има за предмет тужбени захтев који гласи на раскид уговора, „тражење” да се уговор измени може представљати противтужбени захтев, о коме ће суд одлучивати у складу са слободним судијским уверењем. Дакле, чињеница да је другој страни на располагању могућност да „тражи да уговор остане на снази”, не значи и да ће својим тражењем омогућити опстанак уговора, те се сврсисходност овог „права странке” доводи у питање.

3. ЗАКОН О ОБЛИГАЦИОНИМ ОДНОСИМА И ПРЕДНАЦРТ ГРАЂАНСКОГ ЗАКОНИКА РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Позитивноправно уређење установе раскида или измене уговора због промењених околности налази се у члановима 133 до 136 Закона о облигационим односима⁵. Задатак суда у сваком конкретном случају је најпре утврђивање да су промењене околности наступиле. Илустративни су примери догађаја који се могу сматрати промењеним околностима према Општим узансама за промет робом, па се могу користити као смерница, имајући у виду да је навођење егземпларне листе у ЗОО изостало. Време њиховог наступања везано је за период након закључења, а пре извршења уговора и пре доспелости. ЗОО примарно говори о утицају који промењене околности морају имати на извршење уговорне обавезе и уговор у целини, а посредно говори о томе

⁵ Закон о облигационим односима, (Сл. лист СФРЈ 29/78, 39/85, 45/89 - одлука УСЈ и 57/89, Сл. лист СРЈ, бр. 31/93, Сл. лист СЦГ, бр. 1/2003 – Уставна повеља и Сл. гласник РС 18/2020) (у даљем тексту: ЗОО).

какве те околности морају бити.⁶ Како се по позитивноправном решењу ова установа примењује на двостране уговоре,⁷ промењене околности могу погодити уговорну обавезу једне уговорне стране или друге. Та уговорна обавеза не сме бити испуњена у целини, нити промењена околност може наступити по истеку рока одређеног за њено испуњење. Иако је Општим узаансама било изричито предвиђено да ће се приликом доношења одлуке водити рачуна о трајању „изванредних догађаја”, овај параметар је из ЗОО изостављен, али не може бити занемарен, па тако промењене околности, односно њихов утицај на уговор морају трајати и у време подношења тужбе.⁸

Околности морају бити подобне да утичу на испуњење обавезе једне стране, тако да ће њено испуњење учинити отежаним. Из законског уређења је изостављено решење Општих узаанси према коме је испуњење обавезе морало постати „претерано” отежано. То свакако не значи да било какав поремећај у равнотежи узајамних чинидби може довести до раскида или измене уговора због промењених околности. Само испуњење обавезе које је у тој мери отежано да више не одговара очекивањима уговорних страна и да би по општем мишљењу било неправично одржати га на снази⁹ може довести до раскида или измене уговора због промењених околности. Нејасан је захтев да отежано испуњење обавезе не одговара очекивањима обе уговорне стране, на шта указује строго језичко тумачење одредбе члана 133 став 1 ЗОО. Сматрамо да би било примереније овај део формулације користити у једнини, пошто отежано испуњење обавезе не одговара очекивањима оне уговорне стране чије је испуњење отежано, док другу то у начелу не дотиче.¹⁰ Овај додатни услов је својеврсно појашњење какво отежано испуњење мора бити да би довело до раскида или измене уговора.

Промењене околности могу уједно довести и до тога да се њима више не може постићи сврха уговора. Овај услов је био стран дотадашњем уређењу промењених околности, те у складу са тим порекло овог института поједини аутори потенцијално везују за утицај немачке и аустријске доктрине,¹¹ док

⁶ Радмила Ковачевић-Куштримовић, „Клаузула *rebus sic stantibus* према Закону о облигационим односима”, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, бр. 19/1979, стр. 289.

⁷ Овај став је изнет на основу систематике ЗОО која ову установу смешта у главу посвећену двостраним уговорима. Став аутора је да је овакво поље примене промењених околности прешироко постављено, што ће бити образложено у даљем раду.

⁸ Ковачевић-Куштримовић, Клаузула *rebus sic stantibus* према Закону о облигационим односима, *Зборник радова Правног факултета у Нишу* 19/1979, стр. 301.

⁹ ЗОО, чл. 133 ст. 1.

¹⁰ Silviја Petrić, „Izmjene ili raskid ugovora zbog promijenjenih okolnosti prema novom Zakonu o obveznim odnosima”, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, br. 1/2007, str. 133.

¹¹ Караникић Мирић, Промењене околности и расподела ризика у уговорном праву, Српска политичка мисао 3/2020, стр. 296.

други сматрају да ово уређење води порекло из енглеске правне доктрине.¹² Према позитивном законодавству Немачке, уколико дође до значајне промене околности које представљају основ уговора, и уколико уговорне стране не би закључиле уговор ове садржине, односно, ако би закључиле уговор другачије садржине, да су могле предвидети промене околности, уговор се може изменити.¹³ Дакле, немачко право примарно дозвољава судску измену уговора, на шта су се угледали други правни системи као и UNIDROIT принципи за међународне трговинске уговоре.¹⁴ С друге стране, енглеска правна доктрина се развијала уз појачани опрез због ризика од правне несигурности и поремећаја алокације ризика код уговорних страна. На тај начин је настала доктрина о осујећењу уговора (*frustration of contract*), према којој до раскида уговора може доћи само ако промењене околности испуњење уговорне обавезе чине незаконитим или немогућим, при чему се не мисли само на случај накнадне немогућности испуњења, већ и на случајеве код којих се испуњењем обавезе не може остварити „комерцијална сврха уговора” (*frustration of the commercial purpose*).¹⁵ Свакако, непостизање уговора као разлог за раскид или измену уговора представља прихватање становишта да уговор може постати неправичан и неодговарајући за уговорне стране чак и када је принцип узајамних давања очуван. На овај начин се уважава такозвана субјективна еквиваленција уговора, према којој треба ценити и нарочите интересе уговорних страна који се не базирају искључиво на једнаким вредностима међусобних престајања.¹⁶ Стога је утврђивање сврхе уговора субјективно, уз додавање кумулативних услова, дасадржина уговора више не одговара очекивањима уговорних страна и да је неправично одржати га на снази.

Када је реч о прекомерном оштећењу, као другом институту којим се штити начело једнаке вредности узајамних давања, ЗОО изричито као услов за примену овог института наводи постојање очигледне несразмере узајамних давања која се везује за време закључења уговора.¹⁷ С друге стране раскидање или измена уговора због промењених околности подразумева наступање промењених околности до кога је дошло после закључења уговора, док је услов за примену да наведене околности доводе до тога да испуњење обавезе једне стране постане отежано, односно да

¹² Бранко Мораит, *Облигационо право*, Бања Лука, 1997, стр. 215.

¹³ Немачки Грађански законик из 1900. године са изменама (*Bürgerliches Gesetzbuch*) (у даљем тексту: НГЗ), пар. 313 ал. 1.

¹⁴ Velimir Živković, 'Hardship in French, English and German Law', *Strani pravni život*, br. 3/2012, str. 257.

¹⁵ Jack Beatson, Andrew Burrows, John Cartwright, *Anson's Law of Contract*, 29th edition, Oxford University Press, Oxford, 2010, стр. 473, 474.

¹⁶ Ковачевић-Куштримовић, Клаузула *rebus sic stantibus* према Закону о облигационим односима, Зборник радова Правног факултета у Нишу 19/1979, стр. 295.

¹⁷ ЗОО, чл. 139.

се због наведених околности не може остварити сврха уговора. Док се првим алтернативно постављеним условом штити начело једнаке вредности узајамних давања, као и код прекомерног оштећења, немогућност остваривања сврхе уговора не штити начело једнаке вредности узајамних давања. Наиме, законодавац другим алтернативно постављеним условом прихвата могућност да промењене околности не доводе до поремећаја равнотеже узајамних престација, али да могу осујетити сврху уговора, што такође може бити основ за примену овог правила.

Из члана 133 ЗОО изостављен је и услов непредвидивости, који је превидљив Општим узансама за промет робом. Постоји схватање према коме је услов непредвидивости оправдано изостављен зато што је конзумиран преосталим захтевима за примену правила о промењеним околностима, али је вероватније другачије мишљење. Услов да су се одређене околности могле избећи или савладати, као и да је страна била дужна да их у време закључења уговора узме у обзир је по природи уже формулисан од непредвидивости. Уговорне стране могу бити у стању да одређену околност предвиде, али не и да је узму у обзир, зато што је на основу до тадашњег знања и искуства уговорника вероватноћа наступања таквих догађаја изузетно мала па се не може очекивати да их просечни пажљиви уговарач узме у обзир.¹⁸

Такође, поступање уговорне стране чија чинидба је погођена промењеним околностима се знатно разликује од оног предвиђеног Општим узансама. Док је у Општим узансама уговорна страна имала слободан избор у погледу тога да ли ће захтевати измену или раскид уговора, сада је уговорнику дозвољено да тражи само да се уговор раскине. Овакво решење умањује степен правне несигурности на страни друге уговорне стране, пошто она не може бити судским путем приморана да остане при уговору измењене садржине без свог пристанка, већ се без њеног пристанка уговор може само раскинути.¹⁹ У нашем праву је очигледно дошло до промене у схватањима која је довела до тога да се уговор погођен промењеним околностима не може изменити без сагласности обе уговорне стране. Преокрет у том погледу се може уочити чак и у погледу назива института, који се у Општим узансама назива „измена и раскид уговора због промењених околности”, док се у ЗОО назива „раскидање или измена уговора због промењених околности”. Стога приликом одлучивања о судбини уговора погођеног промењеним околностима суд не

¹⁸ Ивица Јанковец, 1999, „Дејство промењених околности на уговорне односе (покушај хармонизације права европских земаља)”, *Ревивија за евројско право*, бр. 1/1999, стр.137.

¹⁹ Караникић Мирић, *Промењене околности и расподела ризика у уговорном праву*, Српска политичка мисао 3/2020, стр. 295, 296.

базира своја овлашћења искључиво на закону, већ и на сагласности уговорних страна да се уговор правично измени.²⁰ Хрватски Закон о обвезним односима, са друге стране, се вратио решењу из Општих узанси, овлашћујући страну која је погођена промењеним околностима да захтева измену и раскид уговора алтернативно.²¹ Закон о облигационим односима Црне Горе²² такође равноправно омогућава да се у случају промењених околности захтева и раскид и измена уговора. Али, Закон о облигационим односима Републике Српске²³, као и Закон о облигационим односима Босне и Херцеговине²⁴ остају при решењу савезног Закона о облигационим односима, према коме се може захтевати само раскид. На основу овога се могу уочити два супротна тренда у законодавству у региону, један који се враћа решењу из Општих узанси за промет робом, и други који остаје веран решењу Савезног ЗОО.

Закључак да и ЗОО и Опште узансе садрже како добра решења, тако и решења која се могу побољшати, најбоље се потврђује анализом решења предвиђеног Преднацртом Грађанског законика Републике Србије.²⁵ Тако је Преднацртом потврђена потреба за непредвидивошћу као атрибуту промењених околности, за разлику од решења садржаног у ЗОО. Прецизније речено, услови за примену правила о раскиду или измени уговора због промењених околности ослањају се на решење садржано у Општим узансама, чиме је и изостављено неостварење сврхе уговора као разлог за раскид или измену уговора.²⁶ Даље, уочен је значај постојања смерница за примену ових правила од стране, тако да Преднацрт предвиђа и егземпларну листу случајева у којима се нарочито сматра да изванредни догађај постоји, а по узору на решење из Општих узанси. Такође, Преднацртом је прихваћено и решење из Општих узанси које се односи на могућност измене оних одредаба уговора на које је тајдогађај утицао, као што су одредбе о цени, количини предмета, висини других обавеза, времену, месту, начину испуњења уговора или се може одредити нешто друго.²⁷ С друге стране, Преднацртом је предвиђено да ће уговор остати на снази ако друга страна предложи да се одговарајући услови уговора правично

²⁰ Марко Ђурђевић, „Измене уговора”, *Право и њиврега*, бр. 4-6/2018, стр. 643.

²¹ Закон о обвезним односима („Narodne novine”, br. 35/05, 41/08, 125/11, 78/15, 29/18), čl. 369.

²² Закон о obligacionim odnosima („Sl. list CG”, br.47/2008, 4/2011 – dr. zakoni 22/2017), čl. 128.

²³ Закон о облигационим односима (Сл. лист СФРЈ 29/1978, 39/1985, 45/1989 – одлука УСЈ и 57/1989 и Сл. гласник РС17/1993, 3/1996, 37/2001 – др. закон, 39/2003 и 74/2004), чл. 133.

²⁴ Закон о облигационим односима (Сл. лист СФРЈ 29/1978, 39/1985, 45/1989 – одлука УСЈ и 57/1989, „Сл. лист РБиХ 2/1992, 13/1993 и 13/1994 и Сл. новине ФБиХ 29/2003 и 42/2011), чл. 133.

²⁵ Преднацрт Грађанског законика Републике Србије, радни текст припремљен за јавну расправу, са алтернативним предлозима. Доступан на линку: <https://www.mpravde.gov.rs/files/NACRT.pdf>, датум последњег приступа: 01.05.2023. године. (у даљем тексту: Преднацрт).

²⁶ Чл. 273 ст. 1 Преднацрта.

²⁷ Чл. 274 ст. 2 Преднацрта, узанса бр. 57.

измене, што је пожељније решење у односу на непрецизно овлашћење друге стране да „тражи” измену уговора, како је предвиђено Општим узансама.

Српско позитивно законодавство не предвиђа обавезу вођења преговора која би претходила подношењу тужбе са захтевом за раскид уговора. Дужност обавештавања о намери да се судским путем захтева раскид уговора може се тумачити као подстицајна започињање преговора у циљу очувања уговора.²⁸ Ипак, дужност обавештавања није предуслов за примену правила о раскиду или измени уговора због промењених околности, већ само још једна конкретизација опште дужности обавештавања друге уговорне стране о околностима које су од значаја за уговор и извршење уговора, па стога може представљати само основ за накнаду штете уколико до обавештавања није дошло. Стога се у доктрини предлаже прописивање обавезе вођења преговора пре обраћања суду, чиме би се предупредило вођење судских поступака и омогућило ефикасније решавање питања утицаја промењених околности на конкретне уговоре.²⁹ Предности преговора као предуслова за судски захтев раскида уговора уочене су и од стране твораца Преднацрта Грађанског законика Републике Србије, па се тако Преднацртом предвиђа да се раскид уговора може захтевати само након неуспешно окончаних преговора о измени уговора предузетих у разумном року сходно конкретним околностима.

4. ПОЉЕ ПРИМЕНЕ ПРАВИЛА О РАСКИДУ ИЛИ ИЗМЕНИ УГОВОРА ЗБОГ ПРОМЕЊЕНИХ ОКОЛНОСТИ

Институт раскида или измене уговора због промењених околности је по систематичности законских одредби груписан у одсек Закона о облигационим односима посвећен двостраним уговорима, где место традиционално налази и у уџбеничкој литератури. Једнострано, односно једностранообавезујући уговори су они уговори који стварају обавезу за само једну уговорну страну, док друга из уговора стиче само потраживање према првој.³⁰ Двострано обавезујући су они уговори којима се врши међусобна размена чинидби.³¹ Међутим, скуп уговора на које се овај институт може применити је по природи ствари ужи од оног који обухвата све двостране уговоре. Имајући у виду да околности морају наступити у периоду након закључења, а пре извршења уговора, може се закључити да се овај институт односи само на двостране уговоре

²⁸ Бурђевић, *Измене уговора*, Право и привреда 4-6/2018, стр. 642.

²⁹ Јелена Перовић, „Прекид или измена уговора као правне последице промењених околности”, *Право и привреда*, бр. 4-6/2012, стр. 633.

³⁰ Радишић, Јаков, *Облигационо право општи део*, Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу, Ниш, 2019, стр. 131.

³¹ Радишић, *Облигационо право општи део*, стр. 131.

са одложеним извршењем престација. Иако постоје ставови према којима се овај институт може применити само на уговоре са трајним извршењем престација,³² може се довести у питање исправност овог става. Уговори са тренутним извршењем се дефинишу као уговори чије обавезе се извршавају једним актом, док се уговори са трајним извршењем дефинишу као уговори код којих се обавеза макар једне уговорне стране извршава већим бројем радњи које су временски распоређене.³³ Чињеница да се уговорна обавеза извршава јединственим актом не значи да се тај акт не може догодити у периоду који следи након закључења уговора, па чак и неколико месеци или година након тога. Примера ради, указујемо на утицај промењених околности на обавезу закључења главног уговора из предуговора, при чему се главни уговор може закључити у року од шест месеци од истека рока који је био предвиђен за његово закључење.³⁴ Како се главни уговор пре свега закључује јединственим актом извршења, то би у крајњој линији значило да се на предуговор не могу применити правила о раскиду или измени уговора због промењених околности, иако су та правила операционализована посебним одредбама које уређују предуговор.

Поред предуговора, и другим уговорима чије се обавезе извршавају јединственим актом може се предвидети одложено извршење обавезе, а у периоду између закључења уговора и извршења обавеза могу наступити околности које могу представљати основ за раскид или измену уговора. Сходно наведеном, можемо закључити да се на уговоре са трајним извршењем престација правила о раскиду или измени због промењених околности могу применити неизоставно, док се код уговора са тренутним извршењем оне могу применити ако је извршење уговорних обавеза предвиђено за период након закључења уговора. Лазић³⁵ поље примене клаузуле *rebus sic stantibus* ограничава на уговоре код којих важи принцип једнаке вредности узајамних давања чије се извршење обавеза остварује у дужем периоду, при чему може бити реч о уговорима који су по својој природи дуготрајни, или о уговорима који су дуготрајни према намери странака. На сличан начин и Дитрих и Марковић (2015, 76) наводе да до примене правила о промењеним околностима махом долази код уговора чија се садржина састоји у периодичним престацијама и то на дужи временски период.³⁶ Доловић Бојић такође сматра да се правила о

³² Слободан Перовић, *Облигационо право, књига прва*, Новинско издавачка установа Службени лист СФРЈ, Београд, 1990, стр. 212.

³³ Corinne Renault-Brahinsky, 2019. *Droit des obligations*, 19e edition, Gualino, 2019, p. 47.

³⁴ ЗОО, чл. 45 ст. 5.

³⁵ Мирослав Лазић, „Развој клаузуле *rebus sic stantibus* (са посебним освртом на француску доктрину)”. *Двестотине година од доношења Француског грађанског законика – утицај француског грађанског законика на српско право*, Београд, 2005, стр. 111.

³⁶ Стефан Дитрих, Светлана Марковић, „Модел клаузуле о вишој сили и промењеним околностима Међународне трговинске коморе” *Право – теорија и пракса*, бр.10-12/2018, стр. 76.

промењеним околностима примењују и на трајне и на тренутне уговоре, при чему се поље примене правила о промењеним околностима односи на уговоре модификоване роком или условом, код којих се тренутак закључења и тренутак испуњења не поклапају.³⁷

У прилог тврдњи да се правило о раскиду или измени уговора због промењених околности не примењује на све двостране уговоре говори и иначе нејасна систематизација одредби у одсеку ЗОО посвећеном двостраним уговорима. Одредбе које уређују одговорност за материјалне недостатке испуњења се примењују на „уговоре са накнадом”, који су само теретни, а не сви двострани уговори, док се одредбе о раскидању уговора због неиспуњења, немогућности испуњења, прекомерног оштећења и уступања уговора говори изричито о двостраним уговорима, а у одредбама посвећеним раскиду или измени уговора због промењених околности се не говори изричито о томе на које одредбе се примењују. Имајући у виду да ЗОО већ сужава поље примене правила о материјалним недостацима испуњења на групу уговора која је ужа од групе двостраних уговора, не постоји препрека да се исто сужавање изврши и за примену правила о промењеним околностима. На крају, како се принцип еквиваленције узајамних давања штити само када је реч о комутативним уговорима, јасно је да се правила о раскиду или измени уговора због промењених околности не примењују на алеаторне уговоре.

У правној науци је већ проблематизовано решење према коме се правило о раскидању или измени уговора због промењених околности примењује само на двостране уговоре. Критика постојећег решења базира се на следећем резону: ако се заштита пружа уговорној страни која ће упркос отежаном испуњењу обавезе (или неостварењу сврхе уговора) свакако добити контрапрестацију друге уговорне стране, тим пре би требало заштиту пружити уговорној страни која за своју престацију не добија ништа заузврат.³⁸ Циљ прописа о раскидању или измени уговора због промењених околности није само заштита принципа еквиваленције узајамних давања, већ успостављање уговорне равнотеже у једном ширем смислу, у оквиру кога заштиту треба пружити и дужнику из једностранообавезног уговора, пошто испуњење и његове обавезе може постати знатно отежано, као што се може услед наступелих околности спречити остварење сврхе уговора. Примена ових правила и на једностранообавезне уговоре била би у линији са циљем због кога су ова правила прописана, а то је кориговање принципа *pactasuntservanda*, онда када би доследна примена тог принципа била неправична. У прилог проширењу поља

³⁷ Катарина Доловић Бојић, „Промењене околности у пракси домаћих судова”, *Право и привреда*, бр. 4-6/2018, стр. 668.

³⁸ Zvonimir Slakoper, „Promijenjene okolnostidanasiu Nacrtu Zakona o obveznim odnosima”, *Zbornik P ravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, br. 1/2007, str. 433.

примене ових правила говори и већ постојеће уређење предуговора. Наиме, предуговор не обавезује ако су се околности од његовог закључења толико измениле да не би био ни закључен да су такве околности постојале у то време.³⁹ Дакле, ЗОО на посебном месту уређује материју раскида или измене предуговора због промењених околности, што представља конкретизацију одредбе члана 133 ЗОО. Како се предуговором на закључење тзв. „главног уговора” може обавезати или само једна или обе уговорне стране,⁴⁰ тако се правила о промењеним околностима већ примењују на једностране уговоре у ограниченом обиму. Како се примена правила о раскиду и измени уговора због промењених околности само на једностране уговоре који су по својој врсти предуговори не може оправдати специфичностима предуговора, не постоји препрека да се поље примене ових правила прошири и на друге једностране уговоре, те би било препоручљиво размислити о изношењу *delegiferenda* предлога у овом правцу.⁴¹

5. ПОСТУПАК ЗА ПРИМЕНУ ПРАВИЛА О РАСКИДУ ИЛИ ИЗМЕНИ УГОВОРА ЗБОГ ПРОМЕЊЕНИХ ОКОЛНОСТИ

Уговорна страна која тужбеним захтевом захтева раскид уговора због промењених околности мора најпре доказати да су промењене околности наступиле. Тако је Привредни апелациони суд у једној пресуди одбио тужбени захтев тужиоца који се позивао на светску економску кризу као основ за раскид уговора о грађењу, имајући у виду да је тужилац пропустио да докаже постојање светске економске кризе, наводећи је као општепознату чињеницу коју не треба доказивати, у складу са Законом о парничном поступку.⁴² Поред тога што се општа економска криза по схватању суда не сматра општепознатом чињеницом, тужилац је такође пропустио и да докаже „околности које су угрозиле првобитно изражену вољу...а да се при том те околности нису могле предвидети”⁴³. Стога је на уговорној страни која захтева раскид уговора терет доказивања да конкретна мерапредставља промењену околност која је довела до отежаног испуњења обавезе, односно осујећења сврхе уговора.

³⁹ Чл. 46 ст. 6 ЗОО.

⁴⁰ Радишић, Облигационо право општи део, стр. 136.

⁴¹ У складу са пољем примене правила о раскиду или измени уговора због промењених околности на двостране уговоре, реч је о једностраним уговорима код којих се тренутак закључења и извршења обавезе не поклапају.

⁴² Закон о парничном поступку, *Службени гласник РС*, бр. 72/2011, 49/2013 – одлука УС, 74/2013 – одлука УС, 55/2014, 87/2018 и 18/2020, чл. 230 ст. 4.

⁴³ Привредни апелациони суд, Пж 2117/2015, 2.2. 2017, *Profi Sistem*. Из образложења пресуде је уочљиво да је суд приликом доношења одлуке процењивао и услов предвидивости промењених околности, иако је тај услов изостављен у позитивноправном уређењу промењених околности.

Даље, неопходно је утврдити да су промењене околности довеле до тога да је обавеза једне уговорне стране постала отежана. За разлику од Општих узанси за промет робом, ЗОО не захтева да испуњење обавезе једне стране буде „претерано” отежано. Ипак, испуњење не може бити незнатно отежано, јер незнатно отежано испуњење нема утицај на уговорне обавезе и обухваћено је нормалним ризиком који сnose обе уговорне стране. Такође, наместо прилога „претерано”, захтева се да испуњење буде до те мере отежано да уговор више не одговара очекивањима уговорних страна и да би по општем мишљењу било неправично одржати га на снази⁴⁴. На овај начин је тежиште судијске оцене премештено са анализе да ли је догађај „изванредан” и да ли је испуњење „претерано отежано”, на утврђивање последица тог догађаја, дакле да ли он доводи до тога да очекивања уговорних страна буду изневерена и да би одржавање уговора на снази било неправично.⁴⁵ Са друге стране, испуњење не сме бити до те мере отежано да доводи до немогућности испуњења, односно, накнадно промењене околности не смеју учинити испуњење немогућим, већ нерационалним.⁴⁶ Ако је испуњење обавезе једне уговорне стране постало немогуће без кривице било ког уговорника, немогућност испуњења представља разлог за престанак обавеза обе уговорне стране, без судске интервенције, док по природи ствари не постоји могућност да се уговор правично измени.

Поред отежаног испуњења, услед промењених околности може бити и осујећена сврха уговора. Код овако постављеног елемента за примену правила о промењеним околностима није реч о отежаном испуњењу, већ о томе да испуњењем обавезе, које није отежано, уговорна страна не може постићи намеравани циљ. Дакле, сврха у смислу правила о промењеним околностима односи се на сврху због које је уговор био закључен.⁴⁷ Према једном становишту, осујећење циља једне уговорне стране у начелу не утиче на судбину уговора, осим ако је циљ, сврха била позната другој уговорној страни и ако је та сврха била од значаја за одмеравање уговорне обавезе.⁴⁸

Без обзира на изненадан и јак утицај на правне односе, уговори који могу бити предмет примене правила о промењеним околностима ће неометано производити правна дејства све до правноснажности пресуде којом се усваја тужбени захтев који гласи на раскид или измену уговора. Раскид уговора због промењених околности може се остварити само судским путем.⁴⁹ Промењене околности не стављају уговор ван снаге нити уговорне стране могу да престану

⁴⁴ ЗОО, чл. 133 ст. 1.

⁴⁵ Благојевић, Круљ, Коментар Закона о облигационим односима, стр. 400.

⁴⁶ Атила Дудаш, Настанак и развој идеје о раскидању или измени уговора због промењених околности, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду 1/2015, стр. 198.

⁴⁷ Караникић Мирић, Промењене околности и расподела ризика у уговорном праву, Српска политичка мисао 3/2020, стр. 306.

⁴⁸ Радишић, Облигационо право општи део, стр. 176.

⁴⁹ Виши трговински суд, Пж. 5077/2003, 31.7.2003, Станојчић, Збирка актуелне судске праксе.

са његовим извршењем, већ морају наставити са испуњењем обавеза из уговора док не исходују његов раскид судским путем.⁵⁰У образложењу пресуде Привредног апелационог суда се такође наводи да измењене околности не дају уговорној страни овлашћење да одступи од одредаба уговора, већ само право да раскине уговор.⁵¹Тек ће правноснажна судска одлука уредити правне последице раскида или измене уговора због промењених околности, укључујући и моменат од кога се уговор има сматрати раскинутим, односно измењеним.

ЗАКЉУЧАК

Правила о раскидању или измени уговора због промењених околности дуго су присутна у правном поретку Републике Србије. Упркос дуготрајној позитивноправној егзистенцији и обимној научној литератури у којој су анализирана и проучавана, до данас остају актуелна поједина питања која се тичу њиховог уређења, као и поља примене. Уочљиве су разлике између начина на који их уређују Опште узансе за промет робом и Закон о облигационим односима, а које се највише огледају у условима за примену, овлашћењима уговорне стране погођене промењеним околностима и правима која стоје на располагању другој уговорној страни у случају да се пред судом постави питање раскида или измене уговора. Чини се да је Комисија за израду Грађанског законика прихватила добре стране оба решења, нешто детаљније уредивши ову материју у односу на ЗОО, а по узору на Опште узансе. Преднацртом је напуштена немогућност остварења сврхе уговора као основ за примену правила о раскиду или измени уговора због промењених околности, чије порекло у нашем правном систему је спорно, те се сматра да води порекло из немачког права, односно из англосаксонске доктрине о осујећењу сврхе уговора (*frustration of contract*). Преднацртом је уведена и обавеза вођења преговора о изменама уговора пре постављања захтева да се уговор раскине, што се може протумачити и као подстицајна мера да се уговор одржи на снази, али и као начин да се предупредe судски спорови и правна судбина уговора разреши тако да у већој мери одговора вољи обе уговорне стране. У сваком случају, реч је о пожељном и вишеструко корисном решењу, које је у складу и са Европским начелима уговорног права.

Остало је неразјашњено питање поља примене правила о раскиду или измени уговора због промењених околности. Поред релативно доминантног става о примени правила на двостране уговоре са трајним извршењем престација, сматрамо да се правила о раскиду или измени уговора због промењених околности могу применити и на уговоре код којих се тренутак закључења уговора и тренутак испуњења уговорне обавезе не поклапају, под условом да су промењене околности наступиле пре доспелости обавезе. Такође, не постоји

⁵⁰ Бурђевић, Измене уговора, Право и привреда 4-6/2018, стр. 641.

⁵¹ Привредни апелациони суд, Пж. 2205/2013, 16.2.2014, Profi Sistem.

сметња да се поље примене правила прошири и на једностранообавезне уговоре, што би било у складу са циљем ових правила, а што се односи на успостављање уговорне равнотеже и заштите интереса уговорне стране чије је испуњење обавезе постало отежано, односно која не може остварити сврху уговора. У прилог овом ставу помиње се и могућност раскида или измене предуговора због промењених околности, којим се по природи ствари на закључење тзв. главног уговора обавезује једна или обе уговорне стране. Проширење поља примене, као и прецизирање појединих питања од значаја за примену правила о раскиду или измени уговора због промењених околности допринело би постизању циља због кога су ова правила и установљена, а и олакшало би њихову примену у судској пракси што би могло да утиче и на чешћу примену правила о раскиду или измени уговора због промењених околности у целини.

ПОПИС УПОТРЕБЉЕНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

- Благојевић, Б., Круљ, В., *Коментар Закона о облигационим односима*, Савремена администрација, Београд, 1983.
- Дитрих, С., Марковић С., „Модел клаузуле о вишој сили и промењеним околностима Међународне трговинске коморе” *Право – теорија и пракса*, бр. 10-12/2018, 73-86.
- Доловић Бојић, К., „Промењене околности у пракси домаћих судова”, *Право и привреда*, бр. 4-6/2018, 666-683.
- Дудаš, А., „Настанак и развој идеје о раскидању или измени уговора због промењених околности”, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, бр. 1/2015, 197-214.
- Ђурђевић, М., „Измене уговора”, *Право и привреда*, бр. 4-6/2018, 627-644.
- Živković, V., ‘Hardship in French, English and German Law’, *Strani pravni život*, br. 3/2012, 240-260.
- Јанковец, И., 1999 „Дејство промењених околности на уговорне односе (покушај хармонизације права европских земаља)”, *Ревизија за европско право*, бр. 1/1999, 135-144.
- Караникић Мирић, М., „Промењене околности и расподела ризика у уговорном праву”, *Српска јолиничка мисао*, бр. 3/2020, 295-325.
- Ковачевић-Куштримовић, Р., „Клаузула *rebus sic stantibus* према Закону о облигационим односима”, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, бр. 19/1979, 289-303.
- Лазић, М., „Развој клаузуле *rebus sic stantibus* (са посебним освртом на француску доктрину)”, *Двестотини година од доношења Француског грађанског законика – уочицај француског грађанског законика на српско право*, Београд, 2005.

- Мораит, Б., *Облигационо право*, Бања Лука, 1997.
- Перовић, Ј., „Прекид или измена уговора као правне последице промењених околности”, *Право и привреда*, бр. 4-6/2012, 628-644.
- Перовић, С., *Облигационо право, књига прва*, Новинско издавачка установа Службени лист СФРЈ, Београд, 1990.
- Перовић, С., „Члан 133. Претпоставке за раскидање”, *Коментар Закона о облигационим односима* (уредници Слободан Перовић и Драгољуб Стојановић), Културни центар, Правни факултет Универзитета у Крагујевцу, Горњи Милановац, Крагујевац, 1980.
- Silvija Petrić, „Izmjene ili raskid ugovora zbog promijenjenih okolnosti prema novom Zakonu o obveznim odnosima”, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, br. 1/2007, 1-49.
- Slakoper, Z., „Promijenjene okolnosti danas i u Nacrtu Zakona o obveznim odnosima”, *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, br. 1/2007, str. 429-452.
- Радишић, Јаков, *Облигационо право општи део*, Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Нишу, Ниш, 2019.
- Corinne Renault-Brahinsky, 2019. *Droit des obligations*, 19e edition, Gualino, 2019.

THE RULE OF TERMINATION OR MODIFICATION OF THE CONTRACT DUE TO CHANGED CIRCUMSTANCES – CURRENT ISSUES

Summary: The subject of this paper is the analysis of the rules on termination or modification of contracts due to changed circumstances. Despite its traditional application in the legal system of the Republic of Serbia, as well as a frequent subject of interest and analysis in our legal science, certain issues have not yet been fully resolved. Therefore, the author of this paper deals with the historical and comparative legal analysis of this institute, with particular reference to its field of application. Traditionally placed in the section of the Law on Obligations, which regulates the effects of the so-called bilateral contracts, these rules cannot be applied to all bilateral contracts, so the issue of specification in this sense is of particular importance. Given the fact that the legal doctrine almost unanimously marks the contracts with permanent performance as contracts to which these rules are applied, the author raises the question of the correctness of this opinion, by questioning the scope of application and the eventual need to find another, broader group of contracts on to which these rules may apply. Furthermore, efforts have been made in legal science to widen the scope of application of these rules to unilateral contracts as well, which from the author's point of view is a desirable solution, especially considering the existing possibility of terminating pre-contracts due to changed circumstances, which also includes unilateral pre-contracts.

Keywords: contract modification, bilateral contracts, changed circumstances, contract termination.